

OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE FOSSIELENATLAS

Voordracht gehouden op zaterdag 29 september 1984 in Teyler's Museum te Haarlem ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van de Nederlandse Malacologische Vereniging.

door

A.W. Janssen

Mijnheer de Voorzitter, Dames en Heren,

De jubileumcommissie heeft mij gevraagd om op dit gedenkwaardig jubileum van onze vereniging de laatste aflevering van de zg. "Fossielenatlas" aan bestuur en leden aan te bieden en om bij die gelegenheid iets te vertellen over de historie van deze seriepublicatie; liefst niet te zwaar op de hand, vanwege het feestelijke karakter van deze dag.

Voordat ik daartoe over ga, wil ik U eerst mijn welgemeende felicitaties aanbieden en U ook geluk wensen met de in die halve eeuw bereikte resultaten. Verder wens ik de vereniging veel "ups" en weinig "downs" voor de komende jaren, zodat ik aldus op 97-jarige leeftijd het honderdjarig bestaan zal kunnen meemaken!

Over de voorgeschiedenis van het onderzoek aan de verspoelde fossiele mollusken van onze stranden en zeegaten zal ik kort zijn. U kent wellicht namen als Brakman, Slabber en Van Heurn en zeker kent U die van Van Regteren Altena, die in 1937 zijn proefschrift aan dit onderwerp wijdde en daarmee een solide basis legde voor later werk.

Voor mij begint de kennismaking met de fossielen in het begin van de jaren vijftig. Ik was toen vrijwel dagelijks in de lunchpauze te vinden in het Natuurhistorisch Museum in Rotterdam, waar een kleine verzameling fossielen aanwezig was. Een onderwerp waarvoor ik toen zo'n grote belangstelling begon te krijgen, dank zij de schelphopen van de kalkbranderij te Brielle. In datzelfde museum werkte ook enkele dagen per week een zekere heer Pouderoyen, die over grote kennis van die fossielen beschikte en aan wie ik talloze exemplaren ter determinatie heb voorgelegd. Soms wist hij het ook niet, maar kende dan mensen "in Leiden", die er kennelijk nóg meer van afwisten.

In datzelfde museum hoorde ik ook voor het eerst, dat er plannen bestonden om een plaatwerk over die schelpen uit te geven en ik zag de eerste afbeeldingen ontstaan die Pouderoyen voor dat werk tekende. Ook hoorde ik van het bestaan van een Malacologische Vereniging, met een "Rotterdamse groep".

Ik kan U niet voldoende duidelijk maken, denk ik, wat een besloten wereld die Rotterdamse groep was voor mij als 16 à 17-jarig jongetje. Het was een groep deftige, en vooral ook geleerde heren, die bijeenkomsten belegden waarop zij ernstig en met gezag over de fossielen spraken. Het heeft dan ook geruime tijd geduurd voordat ik begreep dat je van een dergelijke vereniging gewoon lid kon worden. Toen het dan eindelijk zo ver was, in 1956, kocht mijn moeder een nieuw kostuum en ook nieuwe schoenen voor mij, om maar netjes voor de dag te komen. Het was een gebeurtenis!

Inmiddels was er in 1953 een bericht in het CB verschenen, waarin de plannen voor een fossielenatlas bekend gemaakt werden. Er was een ZWO-subsidie verkregen voor het dure plaatwerk en (hier komt de eerste anecdoten) de auteurs dachten de serie in ongeveer vijf jaar te voltooien.

Het begin was hoopgevend: van 1954 t/m 1957 verscheen er elk jaar een aflevering, steeds met vier prachtige platen van Pouderoyen, die ik alle in het Rotterdamse Museum had zien ontstaan. Wat werd er naar die afleveringen uitgekeken: de *Gibbula*'s, de *Turritella*'s, *Natica* en *Nassarius*, we smulden ervan. In die tijd werd er nog heel veel materiaal verzameld bij de diverse kalkbrandertijen en tweemaal zelfs had ik ook de gelegenheid om een zesdaagse reis met de schelpenzuiger mee te maken naar Ellewoutsdijk. Ik zou U daarover prachtige verhalen kunnen vertellen.

Na 1957 komt er een beetje de klad in de regelmatige verschijning van de atlas. Dit vond vooral zijn oorzaak in het feit dat Pouderoyen op latere leeftijd nog trouwde en zich in Oosterhout vestigde. Hierdoor en al eerder door andere omstandigheden kon hij niet meer in het Rotterdamse Museum werken. Het was hem overigens steeds al moeilijk gevallen om regelmatig de afbeeldingen te maken, want hij stelde heel bijzondere eisen: het moest niet kouder zijn dan 24°, hij moest zeer licht, maar zeker geën zonnig weer hebben en vanwege de lichtval kon hij op zo'n zeldzame dag dan nog maar twee à drie uur tekenen.

Pas vier jaar later, in 1961, verschijnt de vijfde aflevering, ditmaal met slechts twee platen. Maar wel weer een aflevering die met grote spanning tegemoet werd gezien: de *Mangelia*'s! De laatste aflevering met het slot van de gastropoden en de scaphopoden verschijnt tenslotte weer drie jaar later, in 1964.

Van Regteren Altena, die in feite de teksten voor de afleveringen schreef en daarvoor het benodigde onderzoek deed, had ingezien dat het tekenwerk van Pouderoyen op z'n eind liep. Hij had voor de eerste aflevering van de bivalven tekeningen laten maken op het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie. Deze verschenen in 1962, toen dus de laatste aflevering van de gastropoden nog niet uit was! De lijntekeningen van de taxodonten werkten op vele gebruikers van de atlas als een koude douche: afbeeldingen waaraan elke sjeu ontbrak en die niet te vergelijken waren met de kunstzinnige prenten van Pou.

Voor al in die beginjaren leverde de Rotterdamse groep een grote bijdrage aan de totstandkoming van de verschillende afleveringen en het was vooral Van der Slik die de grootste belangstelling voor de fossielen had. Hij hamerde er steeds op dat we kritisch moesten zijn, en dat we steeds maar een kleine groep soorten, maar dan wel zeer indringend, moesten bekijken. Zelf gaf hij het goede voorbeeld en bracht steeds materiaal mee, dat deed blijken dat hij de bijeenkomsten van de groep zeer zorgvuldig voorbereidde. Hij maakte uitvoerige aantekeningen van alles wat hij aan het materiaal waarnam en leerde zichzelf, vooral na zijn pensioen, tekenen op een wijze waarvoor ieder van ons diep ontzag had. Met ongelooflijk geduld legde hij de kleinste details vast. Van hem, maar zeker ook van de andere leden van die groep, heb ik erg veel geleerd. De bijeenkomsten zal ik niet vergeten, met Van der Slik, Schuyf, Nieuwenhuis, Balke, mevr. Grandia, Verduin, later ook met Frans Janssen, die zoals U weet al op 27-jarige leeftijd kwam te overlijden.

In 1960 had ik inmiddels een baantje gekregen op het Natuurhistorisch Museum in Rotterdam, waar ik na het poetsen van de vitrines en het rondleiden van de schaarse bezoekers nog lekker veel tijd kon besteden aan de fossiele schelpen. Hierdoor kon ik Van der Slik in die tijden al aardig bijstaan.

Nadat het gastropodendeel van de fossielenatlas was voltooid verscheen er al snel een bundeling van de zes afleveringen als "tweede druk", die in 1965 het licht zag. Een jaar later verschijnt de tweede aflevering van de bivalven, waarin één plaat van Pouderoyen en drie platen getekend door Van der Slik. Zijn tekeningen hadden inmiddels ook in Leiden bewondering geogst en hij werd medeauteur van de serie.

Hierna is het weer twee jaar stil rond de atlas.

In 1968 maakte de heer Lacourt een opmerking in de ledenvergadering en verweet het bestuur dat de serie zo langzaam zijn voortgang maakte. Hij werd op z'n wenken bediend, want al in het jaar daarop, 1969, verschijnt de derde aflevering, ditmaal met liefst 7 platen (waarvan 8 en 9 voor de tweede maal, dubbel genummerd). Eén van de platen is nog van Pouderoyen, alle andere van Van der Slik. Indien U ooit de originele tekeningen hebt gezien die Leen van der Slik van de Pectinidae maakte, dan kunt U zich zijn diepe teleurstelling voorstellen bij het zien van de reproducties in Basteria, die er slechts een grauwe afspiegeling van zijn. Desondanks gaat hij dapper door met het maken van tekeningen.

We moeten hier even stil staan bij de grote verschillen tussen de afbeeldingen van Pouderoyen en die van Van der Slik. Pou maakte artistieke aquarellen met sepia-kleurige verf, waarin hij vooral trachtte de kenmerkende eigenschappen van een soort weer te geven. Daarbij werden beschadigingen of andere onvolkomenheden van het hem als voorbeeld dienende exemplaar weggewerkt en zelfs combineerde hij zo nodig twee beschadigde exemplaren tot één afbeelding. Van der Slik werkte heel anders, nl. met potlood en met een oneindig geduld alle minitieuze details van het voorbeeldexemplaar registrerend. Als zich bv. op de binnenzijde van een schelp een bryozoënkolonie bevond, wat nogal eens voorkomt, dan besteedde Van der Slik rustig een halve dag of meer om zo'n kolonie zeer natuurgetrouw weer te geven, met zéér dunne punten aan z'n potloden. Toen ik later met Van der Slik aan de atlas werkte zorgde ik er dan ook steeds voor, dat de schelpen schoongepoetst waren.

In 1970 raakte de voorraad van de "tweede druk" van de atlas uitverkocht: de belangstelling was kennelijk nog steeds aanzienlijk. In hetzelfde jaar bedankte Pouderoyen helaas als lid van de vereniging, omdat hij zich niet kon verenigen met een besluit van de ledenvergadering, dat hij zag als een directe aanval op zijn persoon.

In hetzelfde jaar 1970 klaagt de heer Lacourt weer in een vergadering over het langzame vorderen van de atlas. Het bestuur legde hem uit hierop weinig invloed te hebben en geheel afhankelijk te zijn van de auteurs. Toch wordt Lacourt weer op z'n wenken bediend, want in 1971 verschijnt de vierde aflevering van de tweekleppigen.

Inmiddels was ik van baan veranderd en (zeer onverwacht als niet-academicus) aangesteld als conservator bij het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie te Leiden. Toen de sollicitatieprocedure bijna was afgerond werd mij terloops meegedeeld dat ik in mijn nieuwe functie ook het auteurschap van de fossielenatlas van Van Regteren Altena maar moest overnemen. Altena was toen al erg ziek en vreesde het einde van de serie niet te zullen halen. Omdat ook Pouderoyen al was afgevallen en Bloklander eigenlijk van begin af aan nauwelijks had gefunctioneerd als mede-auteur, werd de serie voortgezet met L. van der Slik en ondergetekende als enige twee auteurs. De eerste door ons samen gemaakte aflevering verscheen in 1971 met de Lucinidae en de Leptonacea.

Al in 1972 bevat het vergaderingsverslag in het CB weer een klacht van de heer Lacourt, de derde in successie. Hij trok ditmaal fel van leer en eiste van het bestuur dat het zou toezien op een regelmatigere verschijnen van de fossielenatlas. Hoewel het bestuur weer uitlegt dat het hierop weinig invloed heeft, wordt Lacourt wéér snel bediend: nog in hetzelfde jaar verschijnt aflevering 5 met zeven platen over de Carditidae.

Door mijn werk in Leiden verloor ik langzamerhand het contact met de Rotterdamse groep en ook doordat ik me vooral bezig hield met molluskenfauna's waarvan de stratigrafische herkomst bekend was, werd het werken aan de fossielenatlas eigenlijk wat minder aantrekkelijk. Omdat

ik ertoe was overgegaan om de soorten van een wat uitvoeriger beschrijving te voorzien dan Altena gewoon was te doen, kostte een aflevering me ook erg veel tijd. Toch was de belangstelling bij de leden nog erg groot. Zelfs zodanig, dat het bestuur een herdruk van het gastropoden-deeltje het licht deed zien. Helaas waren de geldmiddelen toen zeer beperkt en de typografische verzorging van deze heruitgave liet veel te wensen over. De afbeeldingen waren nu in zwarte inkt gedrukt en van slechte kwaliteit, druktechnisch gezien. In hetzelfde jaar, 1974, verschijnt dan de zesde aflevering met de Astartacea, een moeilijke groep die veel voorbereiding en onderzoek had gevergd.

In 1975 houdt de vereniging een grote enquête, waarin ook vragen over de fossielenatlas waren opgenomen. De antwoorden waren wel bemoedigend voor ons: 0% vond de serie slecht, 8% matig en 53% zelfs goed! 39% had geen mening; kennelijk de landslakken-mensen. Er waren ook nog verschillende opmerkingen over de atlas: sneller verschijnen (dat moet het formulier van de heer Lacourt geweest zijn), de reproductie van de tekeningen viel tegen (maar was inmiddels al sterk verbeterd vergeleken met eerdere afleveringen), latere aanvullingen waren gewenst (dat vonden wij zelf ook), de Carditidae waren teleurstellend (zelf waren we er toch wel min of meer tevreden over, hoewel juist in die aflevering een erg storende fout zat), de tekeningen van de taxodonten moesten vervangen worden (ze waren echter al gepubliceerd, dus maar wachten op een herdruk).

De fout bij de Carditidae was een gevolg van het feit, dat Van der Slik veel meer tijd nodig had voor het tekenen, dan ik dacht nodig te hebben voor het samenstellen van de tekst. Voordat ik me dus echt in de betreffende groep had verdiept zocht ik "duidelijke" exemplaren uit, waar geen problemen mee te verwachten waren, zodat Van der Slik alvast zijn gang kon gaan. Voor ons enige fossiel met een nederlandse naam, de zwinkokkel (Megacardita planicosta) meende ik het best een van de zeer rare exemplaren uit het Bekken van Parijs te kunnen nemen, omdat ons strandmateriaal zo slecht is bewaard. Later echter bleek de nederlandse vorm tot een andere ondersoort te behoren, nl. planicosta lerichei. De tekeningen waren toen al klaar en ik waagde het niet Van der Slik te vragen om nieuwe te maken. U zult dat begrijpen als U de originele tekeningen ziet: hoeveel uren zal hij er aan besteed hebben?

In 1978 verschijnt er weer een aflevering, nummer 7 met de kokkels. Helaas voor de serie was Basteria inmiddels van formaat veranderd. Dit zal een bundeling van de tweekleppigen tot een technisch probleem maken.

1980 is een gedenkwaardig jaar. Van der Slik wordt 80 jaar, wat door Adriaan Verduin in het CB wordt herdacht met een mij uit het hart gegrepen tekst. In datzelfde jaar besluit het bestuur om de nog resterende voorraad van het gastropodenboekje, samen met een andere winkel-dochter van de vereniging, te verkopen aan antiquariaat Backhuys, die alleen in een gecombineerde aankoop brood zag. Deze bestuursdaad viel echter verkeerd bij enkele leden, en zeer kort daarop kochten Mia Gerhardt, Joesse, Lacourt en Nieuwenhuis de fossielenatlas weer terug van Backhuys en schonken de gehele voorraad weer aan de vereniging. Deze actie werd door Kuiper later omschreven als een "uiterst vernuftige, om niet te zeggen geraffineerde" daad van het bestuur.

Ook in 1980 wordt Van der Slik uitgebreid geëerd door ons medelid Jacques Moraal, met een groot geïllustreerd artikel in het Zeeuwisch Tijdschrift. Helaas moet Leen omstreeks diezelfde tijd tot zijn grote verdriet inzien dat zijn ver gevorderde leeftijd hem het tekenen niet meer mogelijk maakt. Slechts weinigen hebben begrepen wat dit voor hem heeft betekend.

Omdat omstreeks 1980 ook het bestuur en de redactie wel inzagen dat zo doorgaande het eind van de serie nog lang niet in zicht was, besloten zij tot een list. Zij stelden mij voor om in het jubileumjaar

1984 de serie met één grote dikke aflevering te voltooien. De list slaagde: met het comfortabele idee nog vier jaar de tijd te hebben stemde ik toe. Ik had beter moeten weten. Schoorvoetend besloot ik, dat die laatste aflevering dan maar geïllustreerd moest worden met foto's, want een tekenaar als Van der Slik zou zeker niet te vinden zijn. Mijn stemming werd er duidelijk niet beter op toen in 1981 bleek, dat één van de samen met Van der Slik nieuw beschreven Astartidae, nl. *Tridonta zelandica*, al eerder beschreven was door Dall in 1903, nota bene uit Alaska!

Op een, ik mag wel zeggen goede, dag werd ik onverwacht opgebeld door Gijs Peeters uit Schiedam, waar ik lang geleden al eens mee had samengewerkt en die toen, in 1963, tekeningen van oligocene schelpjes voor me had gemaakt, ook voor Basteria. Hij vertelde kort en bondig dat hij aan het werken de brui had gegeven en vroeg of er soms wat te tekenen viel. U begrijpt wellicht, dat ik hem haast wel door de telefoon naar Leiden sleurde en binnen zeer korte tijd overlegden we over de mogelijkheden. Gijs zag vooral de deadline van 1984 zeer somber in, want het aantal te maken tekeningen loog er niet om, vooral ook omdat hij weinig ervaring had in het tekenen van schelpen met potlood. De eerste door hem gemaakte tekeningen waren voor mij een verrassing en, naar hij zelf zei, voor hem ook. "Tjonge, met potlood kun je veel meer doen dan met inkt", en zijn bewondering voor de tekeningen van Van der Slik nam duidelijk nog toe. Om kort te gaan, Gijs Peeters heeft de laatste aflevering kunnen voltooien. Niet minder dan 41 platen, met tekeningen die zeer goed passen bij de voorgaande. De reproductie ervan, inmiddels bij drukkerij Brill in Leiden, is voor deze laatste aflevering subliem gelukt. En op het allerlaatste nippertje konden we een fout als bij *Cardita planicosta* in deze aflevering voorkomen bij de soort *Dosinia exoleta*.

Tja, en dan is nu deze serie, deze continuïng story, eindelijk afgesloten. Dertig jaar, het is wat langer geworden dan men aanvankelijk dacht. Ook hier is de uitdrukking "boompje groot, plantertje dood" van toepassing helaas, want van de oorspronkelijke drie auteurs is er nog slechts één in leven.

Of de zaak hiermee afgelopen is weet ik niet. Steeds vaker hoor ik vragen om een herziening van de gastropoden en ook een bundeling van de bivalven zal veel hoofdbrekens kosten. En al voor de publicatie van de laatste aflevering werden mij, vanuit Zeeland, aantallen soorten voorgesteld, die nieuw zijn voor de fauna en een aanvulling eigenlijk nu al nodig maken. U begrijpt het wel: de continuïng story continues.

Inmiddels doet het mij zeer veer genoeg dat de naam Van der Slik werd vereeuwigd door Verduin in de nieuwe soortnaam *Cingula sliki*. Hij is me hiermee een pas voor, maar dat hoop ik in te halen.

Tenslotte lijkt dit me een goed moment om Leen van der Slik en Gijs Peeters te danken voor hun inzet en voor hun vriendschap. Mede namens hen wil ik de talloze mensen bedanken die ons geholpen hebben met materiaal of anderszins. Niet in de laatste plaats tenslotte dank aan de redactie-leden van Basteria, die het hunne aan de serie hebben bijgedragen en blij hebben gegeven van vertrouwen in de auteurs.

Dan wil ik nu overgaan tot het formele aanbieden van het laatste deel van de fossielenatlas aan de leden van de vereniging, door een exemplaar te overhandigen aan te voorzitter.

Ik dank U wel voor Uw aandacht, waarschijnlijk hoort U nog van ons!